

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

TĖVAI, VAIKAI IR UGDYMAS NAMUOSE XVIII A. ANTROJOJE PUSĖJE

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Anotacija. Remiantis XVIII a. antrosios pusės raštija, straipsnyje nagrinėjami ugdymo namuose klausimai: tėvų ir vaikų santykių modeliai, šeimos ir tėvų įtaka ugdymo bei socializacijos procesuose, religinio ir pilietinio ugdymo reikalavimai. Šiuos klausimus siekiama pristatyti platesniame XVIII a. Vakarų Europos pedagogikos idėjų kontekste.

Reikšminiai žodžiai: ugdymas, šeima, tėvų ir vaikų santykiai, pedagogika, XVIII amžius, Apšvieta, Edukacinė komisija.

Apšvietos mąstymas išaugo iš XVII a. mokslininkų bei filosofų darbų ir savo programines nuostatas rėmė tiek dinamiškai besiplėtojusio mokslo atradimais, tiek filosofinėmis koncepcijomis. Visa tai – mokslo laimėjimai, filosofinės minties raida, gimstančios idėjos apie prigimtines žmogaus teises – lėmė persilaužimą pedagoginių idėjų vystymosi raidoje. Todėl XVIII a. pelnytai dažnai vadinamas pedagogikos šimtmečiu, kai itin išaugo tikėjimas edukacijos galia. Helvecijus rašė: „Jei galėčiau parodyti, kad žmogus viso labo yra tik jo edukacijos rezultatas, neabejotinai visoms tautoms atskleisčiau svarbią tiesą. Jos suprastų, jog savo rankose turi savo didybės ir laimės priemonę, o kad būtų laimingos ir galingos, viso labo pakanka pagerinti edukaciją.“¹

Visų šių įsitikinimų ištakos vis dėlto glūdėjo daug giliau. Apšvietos laikotarpio edukologų „biblija“ buvo Johne'o Locke'o (1632–1689) darbas *Mintys apie edukaciją*, publikuotas 1693 m., jau praėjus keleriems metams po autoriaus mirties. Šis kūrinys tapo svarbiu gimstančios Apšvietos idėjų šaltiniu, kadangi būtent jame viename iš pirmųjų buvo išreikštas pedagoginis optimizmas ir įsitikinimas visa lemiančiu edukacijos vaidmeniu. Laisva forma dėstydamas mintis, autorius išsakė tiek savo filosofines nuostatas, kurias buvo apibrėžęs keleriais metais anksčiau išleistame *Traktate apie žmonių protą*, tiek pedagoginius potyrius bei pamąstymus. J. Locke'o nuomone, žmogaus siela arba mąstymo būdas, vertybiniai vertinimai, veiksmų paskatos atsiranda veikiant išorės įspūdžiams ir potyriams. Todėl visa, su kuo žmogus susiduria savo vystymosi metu, turi lemiamos įtakos. Be to, kiekvienas žmogus jau nuo gimimo turi tik jam būdingus polinkius ir ge-

1 Cituojama iš: Geraint Parry, Education and the Reproduction of the Enlightenment, in: *The Enlightenment World*, ed. M. Fitzpatrick, P. J. Ch. Knellwolf, I. McCalman, London: Routledge, 2004, p. 219.

bėjimus, kuriuos dera pirmiausia atskleisti, o po to ir tinkamai ugdyti, kad suaugęs individas gebėtų racionaliai naudotis turimomis laisvėmis ir deramai taikytis prie fizinių, moralinių, intelektualinių bei politinių jį supančio pasaulio sąlygų. Apie tinkamų metodų pasirinkimą ugdant dar anksčiau buvo užsiminęs ir Janas Amosas Komenskis 1657 m. Amsterdame publikuotame darbe *Didžioji didaktika*, deja, nesulaukusiam amžininkų dėmesio. Tuo tarpu J. Locke'o *Mintys apie edukaciją*, patraukusios skaitytojus savo lengva ir neapibrėžta forma, iškart susilaukė didelio susidomėjimo, buvo perleidžiamos ne tik Britanijoje, bet ir verčiamos į kitas kalbas, tapo svarbiu gimstančios Apšvietos idėjų šaltiniu².

Amžininkai skirtingai matė jaunuomenės ugdymo ir edukacijos tikslus. Viena vertus, jaunas žmogus (paprastai vyriškos lyties ir pakankamai aukštos socialinės padėties, nes požiūris į moterų ir žemiausių visuomenės sluoksnių ugdymą bei švietimą atskleidė ir išryškino ne tik realybės trūkumus, bet ir Apšvietos intelektualinių horizontų ribas), kaip teigė Jean'as-Jacques'as Rousseau, turėjo išsilaisvinti iš visuomenės spaudimo ir surasti kelią į prigimtinį savo gerumą. O J. Locke'o teigimu, pedagoginis racionalizmas privalėjo iš *tabula rasa*, koks buvo kiekvienas naujai gimęs visuomenės narys, pagal savo poreikius suformuoti sau naudingą, disciplinuotą ir dievobaimingą gimstančios valstybės pavaldinį³. Drauge ne vienas XVIII a. pedagogas siekė apibrėžti tarsi „idealųjį vaiką“ – tam tikrą siekiamybę tiek auklėtojams ir mokytojams, tiek patiems vaikams⁴. Daugelis autorių, atstovaujančių net ir tokioms priešingoms stovykloms, sutiko, jog tinkamas „ugdymas talpina savyje tris dalykus: kūną padaro sveiką ir tvirtą, širdį – mylinčią dorybę, narsą, tėvynę ir savąsias pareigas, protą – suvokiantį, kas privalu prieš Dievą, prieš save ir prieš savąją tautą, bei apšviestą mokslų ir gebėjimų“⁵. Nepaisant sąlyčio taškų, vis dėlto būta ir nemažų skirtumų. Vieniems ugdymas (tegul ir paremtas naujaisiais metodais) buvo būdas „reprodukuoti“ visuomenę ir jos kultūrą – naujų generacijų inkorporacija į senųjų kartų papročius, socialinės tvarkos palaikymo ir bręstančių naujų kartų indoktrinacijos dalis. Kiti jį regėjo kaip priemonę moralei rekonstrukcijai, vaistą įsisenėjusioms visuomenės ligoms gydyti, kai naujos generacijos kviečiamos ištaisyti senosios visuomenės paklydimus. Būtent šiame kontekste anksčiau ar vėliau visada iškyla tėvų ir kitų šalia vaikų esančių suaugusiųjų, turinčių įtakos jų ugdymui, klausimas⁶. Pastarieji lyginti su išmintingais

2 Kamilla Mrozowska, Wstęp, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. VII, IX–XI.

3 Wolfgang Reinhard, *Życie po europejsku. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, p. 238.

4 Marcel Grandière, *Quelques observations sur l'enfant au XVIIIe siècle*, in: *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, 1980, t. 87, Nr. 1, p. 51.

5 Adolf Kamiński, Edukacja obywatelska, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, p. 5.

6 Plačiau žr. *Ibid.*, p. 54.

jaunimo vedliais, žvelgiančiais į savo globotinius su pakantumu, meile, atsidavimu, su švelnia tvirtybe kreipiančiais jaunuomenę doros, tarnavimo visuomenei, bendrajam gėriui keliu, saugančiais nuo paklydimų, tačiau netrukdančiais jaunatviškam kūrybingumui bei saviraiškai⁷.

Abiejų Tautų Respublikoje, kaip ir kituose Vakarų Europos kraštuose, pedagoginių nuostatų permainos buvo tampriai susijusios tiek su permainomis šalies vidaus situacijoje, tiek su naujų Apšvietos idėjų sklaida. Abiejų Tautų Respublikos savitumas šiuo atžvilgiu veikiausiai buvo tai, kad aptariamojo laikotarpio pedagoginė mintis buvo ypač tampriai susieta su išaugusiu bei sustiprėjusiu suvokimu apie neišvengiamas valstybės politinio gyvenimo reformas ir kur kas mažiau veikiama visuomeninių santykių. Analizuojant Abiejų Tautų Respublikos XVIII a. antrosios pusės raštiją ir joje nagrinėtas temas, tampa akivaizdu, kad ugdymo klausimu kalbama vis dažniau: jis aptariamas vis įvairesniuose kontekstuose, neišvengiamai paliečiant ir šeimos vietą bei tėvų įtaką šiame procese. Šiuo laikotarpiu, kurį drąsiai galima vadinti pedagoginės refleksijos suklestėjimo periodu, nemažai dėmesio imta skirti tėvų pedagoginio švietimo klausimui, kadangi bet koks jaunosios kartos, į kurią buvo dedamos geresnės ateities viltys, ugdymas prasidėdavo namuose.

Šeima, laikoma pamatine visuomenės struktūros grupe, palaikančia ne tik biologinį visuomenės tęstinumą, bet ir perduodančia kultūrinį paveldą, jau daugelį metų yra tarpdalykinių tyrimų objektas. Istorikai tyrinėja įvairių šeimos gyvenimo tarpasnių permainas, šeimos tarpusavio santykius ir priklausomybę, socializaciją, auklėjimo ir edukacijos šeimose modelius įvairiais laikais bei daugelį kitų temų. Reikia pripažinti, kad Europos tyrėjų darbuose dažnai pasitaikanti motinystės, tėvystės, auklėjimo šeimoje tematika Lietuvos istoriografijoje reta ir mūsų žinios apie praeitų amžių šeimos kaip ugdymo vietą yra gana menkos. Tad straipsnyje ketinama kalbėti apie kai kuriuos Apšvietos laikotarpiu Abiejų Tautų Respublikoje gimusioje raštijoje (Edukacinei komisijai privačių asmenų teiktuose projektuose, publicistinėje literatūroje, pamokslų rinkiniuose, atsiminimuose ir pan.) užfiksuotus ugdymo namuose elementus bei apie tėvų dalyvavimą, įtaką ir reikšmę būsimųjų valstybės piliečių ir gyventojų ugdymo procese. Straipsnyje pasirinkta ugdymo sąvoka, kadangi pagrindinis dėmesys kreipiamas ne į išsilavinimą, suteikiamą vaikams namuose, o į jų kaip asmenybių ir piliečių ugdymą. Tačiau cituojant šaltinius lenkų kalba, verčiant buvo palikta sąvoka *edukacija*, nes būtent šią sąvoką vartojo amžininkai, joje talpindami tiek ugdymo, tiek auklėjimo, tiek lavinimo turinius: „Edukacija dažniausiai savyje talpina [...] tris objektus. Religiją, papročius, mokslus, kurių siekiama šviečiant ir mokant jaunimą. Tokia edukacija

7 Plg.: Anne-Thérèse Marguenat de Courcelles marquise de Lambert, *Avis d'une mère à son fils*, Paris: F. Louis, 1739, p. 1; Henri-François La Rivière, *Avis d'un oncle à son neveu*, Paris: Jean-Baptiste Delespine, 1731, p. 10–11; M. Du Puy La Chapelle, *Instruction d'un père à son fils sur la manière de se conduire dans le monde*, Paris: J. Estienne, 1730, p. 467; Grégoire Martin, *Lettres instructives et curieuses sur l'instruction de la jeunesse*, Paris: chez Musier père, 1760, p. 193.

vadinama proto ir širdies edukacija, žodžiu – dvasios edukacija, tačiau prie tikslų dar reikia pridėti ir kūno edukaciją, tik tada ji taps ištis pilietinė. Iš šito visiškai aišku, kad viena yra edukuoti bendrai, o visai kita – mokyti, nes edukacija sau kelia tris minėtus tikslus ir visa jiems pritaikoma. O mokslas apsiriboja proto švietimu ir atminties lavinimu, suteikiant įdomių bei naudingų žinių.⁸

Abiejų Tautų Respubliką naujosios filosofijos ir pedagogikos idėjos iš Vakarų Europos pasiekė įvairiais keliais: per keliavusius ir studijavusius Vakarų Europoje asmenis; atvykstant į Abiejų Tautų Respubliką svetimšaliams fiziokratams bei pedagogams; per užsienyje išleistą literatūrą – iš pradžių atsivežamą tik keliautojų lagaminuose, vėliau – įsigyjamą didžiuosiuose valstybės miestuose, galiausiai – verčiamą ir leidžiamą, ir netgi rašomą vietoje. Daugelyje tokių darbų buvo siekiama teorines pedagogikos nuostatas sujungti su švietimo praktika ir tokiu būdu pasiekti dviejų svarbiausių bei visuotinai Apšvietos entuziastų pripažįstamų vertybių: proto ir individualios bei visuotinės naudos. Tad valstybės vidaus reformoms atsidėję asmenys siekė iš svetur atsineštas naujoves kūrybingai pritaikyti sarmatiškaisiais idealais tebegyvenusioje tėvynėje. Ir šiuo atžvilgiu padėtis Abiejų Tautų Respublikoje nesiskyrė nuo situacijos Vakarų Europoje – XVIII a. antrojoje pusėje daugelyje valstybių išryškėja tendencija universalias Apšvietos idėjas pritaikyti atsižvelgiant į savitus poreikius, o švietimą paremti naujaisiais mokslo rezultatais. Susivokta, kad pedagogika naudinga bus tik tuomet, kai atsižvelgs į žmogaus prigimtį, jo gyvenamąsias sąlygas: pirmiausia reikia perprasti vaiko psichiką bei vystymosi etapus ir tik tada parinkti tinkamus mokymo ir ugdymo metodus⁹.

Vis dėlto reikia pastebėti, kad ir tos pirmosios glėžnos pedagoginės reformos neišaugo visiškai tuščioje vietoje. Didelę įtaką joms darė jau minėto J. A. Komenskio veikla ir darbai, vietos publicistų bei valstybės veikėjų mintys. Tam tikros nuostatos iškildavo ir būdavo aptariamoms tėvų instrukcijose į užsienio universitetus keliaujantiems sūnums. Šiose instrukcijose atsiskleidžia ne tik konkrečių asmenų pasaulėžiūrinės ar sūnų lavinimo maksimos, bet ir platesnio pobūdžio rūpinimasis vaikų pilietiniu auklėjimu, charakterio formavimu, tam tikrų pedagoginių teorijų pažinimas ir kiti panašūs kontekstai. Šios instrukcijos gali būti laikomos savita Abiejų Tautų Respublikos pedagoginės minties šaka, liudijančia apie „pedagoginės savimonės“, neretai peržengiančios formalaus mokyklinio auklėjimo ribas, gimimą pirmiausia daugelyje diduomenės šeimų, o vėliau ir tarp bajorijos¹⁰. Amžininkai, susidūrę su užsienio grėsme ne tik asmeninei gerovei, bet ir pačios valstybės išlikimui, vis primindavo pagrindinį ugdymo tiek namuose,

8 Adolf Kamiński, *op. cit.*, p. 12.

9 Plačiau žr. Majorek Czesław, *Myśl pedagogiczna i praktyka oświatowo-wychowawcza w działalności Towarzystwa do Książ Elementarnych*, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 1977, t. 20, p. 22–23.

10 Kamilla Mrozowska, *op. cit.*, p. XXX–XXXI.

ties įvairaus lygmens mokyklose uždavinį – suformuoti pilietiškai nusiteikusius asmenis, norinčius ir galinčius darbuotis visuotiniam labui: „Edukacijos poreikį parodo bei naudą atskleidžia daugelis knygų apie edukaciją ir kasdieniai pokalbiai apie ją, [...] dabar tą baisų neišmanymą, sakyčiau, netgi tamsumą, moksluose ima keisti apšviestas patyrimas. [...] Gerus piliečius kuria tik gera edukacija. O kažkokių permainų moksluose negalima pavadinti edukacijos atitaisymu – taip pagausinsime tik išsimokslinusių skaičių, tačiau nepataisysime žmonių, o kai kurių įsisavinta tinkamesnė edukacija negali būti laikoma [visos] tautos žingsniu ir [negali] suteikti tokios naudos, kokią teikia tautos numatyta, priimta ir įgyvendinta. [...] Kokia nauda iš proto, jei auklėdami užmiršime, kad turime išauklėti žmogų? Jis bus protingas, tačiau ar dėl to taps geresniu piliečiu? Respublikos gynėja yra dorybė, išmintis – tik puošmena!“¹¹

„Organizuotas“ švietimo ir pedagoginių nuostatų reformos procesas gimė drauge su Edukacine komisija, kuri 1773 m. spalio 24 d. paskelbė universalą, kviesdama siūsti pastabas ir projektus mokyklų reformavimo tema. Iš pradžių sulaukęs gana riboto susidomėjimo, laikui bėgant šis kvietimas išprovokavo tikrą „sniego laviną“, pasireiškusių ne tik Edukacinei komisijai siunčiamais pasiūlymais, bet ir kalbomis Seime, rašiniiais periodikoje ir pan. bei atskleidusių plačiausią nuomonių ratą jaunuolių ugdymo plačiąja prasme, mokyklų organizacijos, finansavimo, mokytojų rengimo, programų mokykloms ruošimo klausimais. Vis dėlto, kaip pastebi Edukacinės komisijos veiklos tyrinėtojai, šiame procese dalyvavo nors ir labai aktyvi, tačiau tik ne itin gausi labiausiai apsišvietusioji visuomenės dalis, o „bajorija, visada labiausiai paisanti savo naudos, daugiausia konservatyvi ir nusistačiusi neigiamai naujiems iššūkiams, menkai tesuprato naujosios edukacinės sistemos esmę ir labiau rūpinosi savo kišene, negu tuo, kas, kaip ir ko mokys jų vaikus“¹². Menkai šiame procese dalyvavo miestiečiai. Tuo tarpu labai aktyviai reiškėsi nemažai dvasininkų – tiek pijorų, tiek jėzuitų ir eksjėzuitų, tiek kitų.

Susidurdami su tokiu abejingu ar netgi neigiamu bajorijos požiūriu, kai kurie Edukacinės komisijos nariai ir jai pasiūlymus teikę asmenys suprato, kad, norėdami pakeisti padėtį, pirmiausia turi pakeisti tėvų nuostatas bei jų sampratą apie savo vaidmenį vaikų ugdymo procese. Todėl daugelyje projektų buvo nemažai siūlymų ir samprotavimų šia tema. Adolfas Kamieński rašė: „Pirmąją edukaciją gauname iš tėvų, ir ją aš – skirtingai nuo Cicerono – matau ne tik jų atidžiose pastangose rūpintis vaikelių išauginimu bei jų kūniškų poreikių patenkinimu – šitam juos [tėvus], kaip ir kitus gyvūnus, paskatina pačios prigimties instinktas. Edukaciją suprantu kaip rūpinimąsi (kurio prievolę uždeda jau pats tėvų vardas) sielos poreikiais, o

11 Franciszek Bieliński, Sposób edukacji w XV listach opisany, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, p. 140–141.

12 Kamilla Mrozowska, *op. cit.*, p. XLVIII.

labiausiai – dviejų jos galių tobulinimu: proto ir valios; proto – jį supažindinant su naudingais dalykais, sielos – ją skatinant ir lenkiant prie dorybės.¹³ Marcinas Gajdzyński, kurio pamokslų rinkinys *Kazania na niedziele od Zielonych Swiątek aż do Adventu nauki moralne w sobie zawieraiące* buvo išleistas Vilniuje 1792 m., teigė, jog dėl netikusio auklėjimo šeimoje vaikai ne tik tampa šio pasaulio belaisviais, nemokšomis tikėjimo srityje, bet ir neišsiugdo savybių, reikalingų bei naudingų gyvenant bendrijoje su kitais žmonėmis. Autoriaus nuomone, iš tokių „kreivai išauklėtų vaikų nėra nei tikėjimui pasididžiavimo, nei tautai naudos, nei tėvams paguodos, [...] dėl kone visų pasaulyje regimų neramumų, netvarkos, neteisybės kaltas blogas vaikų auklėjimas“¹⁴. M. Gajdzyński skaitytojams priminė ir apie didesnę tokio elgesio žalą – apie pavojų valstybei, kylantį iš netinkamo vaikų auklėjimo šeimoje: „Kuo labiau nesirūpinama vaikų auklėjimu, tuo gausiau keistenybių, kurių augesniame amžiuje į gera palenkti jau nebegali nei tikėjimo šventumas, nei girtinas piliečių pavyzdys, nei dorybingų žmonių persergėjimai, nei griežti krašto įstatymai. Vaikystėje nesupeiktas prasižengimas, įskiepyta puikybė, patenkintas godumas, nepaaiškintas tikėjimo reikalingumas, neišdėstytos pareigos vėliau žmones padaro užsispyrusiais ir kietasirdžiais piliečiais. Tad nenuostabu, jog tautose įsigali papročių sugedimas, ištvirkimas, nesirūpinimas iškilniu būdu, teisės nepaisymas, nepagarba tikėjimui ir negebėjimas sugyventi bendruomenėje. [...] Mano mintis krypsta tik į pirmutinį vaikų auklėjimą, kuris priklauso jums, tėvai, ir yra neatsiejama jūsų pareiga. Jei nuo kūdikystės rūpindamiesi savaisiais vaikais jų širdyse nepasėsite ir krikščioniškų, ir pilietinių dorybių sėklos, maža vilties, kad [j]ie vėliau išaugs Dievui palankiais, tėvynei naudingais ir jumis besirūpinančiais žmonėmis.“¹⁵

Kad atsakytume į klausimą apie tėvų vietą vaikų ugdymo procese, negalime palikti nuošalyje ir tėvų bei vaikų santykių platesne prasme. XVIII a. antrosios pusės atsiminimuose piešiamas asmenine patirtimi grįstas ir individualizuotas ugdymo šeimoje vaizdinys – neretai idealizuotas ir vis „atsidūsėjama“ dėl nykstančių, praicityje iš kartos į kartą perduotų bajoriškojo etoso vertybių. Tyrinėtojai savo ruožtu sutaria dominavus patriarchalinės šeimos modelį¹⁶, kur socialiniai vaidmenys pasidalijami taip, kad tėvas rūpinasi šeimos socialine padėtimi, išlaidkymu ir reprezentuoja ją visuomenėje, t. y. viešumoje. Žmonai ir motinai tenka rūpesciai namų reikalais ir vaikų auklėjimu, kuris neretai buvo laikomas svarbiausiu ištekėjusios moters darbu¹⁷. Vaikų ugdymo procese aktyviai dalyvaudavo ir daug

13 Adolf Kamieński, *op. cit.*, p. 7.

14 Marcin Gajdzyński, *Kazania na niedziele od Zielonych Swiątek aż do Adventu nauki moralne w sobie zawieraiące*, Wilno: w drukarni xx. Bazylianów, 1792, p. 436.

15 *Ibid.*, p. 438.

16 Krystyna Wróbel-Lipowa, Dziecko w polskiej rodzinie ziemiańskiej w XVIII wieku, in: *Res Historica*, t. 23, 2006, p. 52.

17 Adam Winiarz, Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918), in: *Wychowanie w rodzinie polskiej od schyłku XVIII po połowę XX wieku*, pod. red. Krzysztofa Jakubiaka i Adama Winiarza, Bydgoszcz: Wydaw. Uczelniane WSP, 2000, p. 51.

kitų asmenų: seneliai, guberneriai ar guvernantės, auklės, kartais – šeimoje gyvenantys kiti giminaičiai, o mažiau pasiturinčių bajorų šeimose – netgi artimesnieji tarnai ar samdiniai¹⁸. Griežtas tėvų, senelių, gubernierių ar kitų artimųjų elgesys su vaikais atsiminimuose ar dienoraščiuose, netgi žvelgiant iš laiko perspektyvos, atrodo esąs norma ir neretai buvo pateikiamas kaip tikros tėvų meilės ir rūpinimosi vaiko ateitimi išraiška¹⁹.

Nors nemažai Vakarų Europos realijas tyrinėjančių mokslininkų permainas požiūryje į vaikus įžvelgia jau XVII–XVIII a. sandūroje (kuomet ne tik ženkliai išaugo ugdymui bei edukacijai skirtų darbų skaičius, vaikas užėmė svarbią vietą visuomenės socialinio elito sąmonėje, bet ir tapo tiesiog madinga rūpinintis deramu jo ugdymu, edukacija, o didikų šeimose į vaikus vis dažniau buvo žvelgiama sentimentaliai, kaip į susidomėjimą keliančias būtybes; deja, neišvengiamai tebetęsiant smulkmeniškus nurodymus, koks vaikas arba jaunuolis turi būti, kaip turi atrodyti ir elgtis įvairiomis aplinkybėmis²⁰). Abiejų Tautų Respublikos situaciją nagrinėjantys tyrinėtojai teigia, jog tėvų ir vaikų santykiai ėmė keistis tik XVIII a. antroje pusėje arba XVIII–XIX a. sandūroje²¹. Tačiau nepaisant kai kurių pokyčių, netgi ir XIX a. dažnoje šeimoje dar vyravo „sustabarėjęs XVIII a. bendravimo stilius, kuriame nebuvo vietos nuoširdžiam suartėjimui su vaikais ir jausmų jiems rodymo“²², nors dažniau tokia padėtis pasitaikydavo santykiuose su tėvu, kuriam buvo įprasta bučiuoti ranką, apkabinti kelius ar pulti į kojas, o neištiesta pabučiavimui ranka buvo rimtos jo rūstybės ženklas²³. Tad kai kurie amžininkai, priešdami santykius šeimoje, negailėjo ir ironiškų potėpių. Poznanės vaivada Stefanas Garczyński savo darbe *Anatomia Rzeczypospolitej* atskleidžia mums gana niūrų bajoriškos šeimos paveikslą. Tėvas po sekmadienio Mišių neskuba namo pas šeimynykščius, o mieliau sėdinėja su kaimynu gerdamas baltakę arba karčemoje liurlina šaltą alutį, nuolat besiskųsdamas savosiomis nelaimėmis. Nuo jo neatsilieka ir motušė, pareigas namuose ir rūpinimąsi vaikais apleidusi dėl pasisėdėjimo su kitomis poniutėmis, susitikimą gausiai aplaistant svaigalais. Vaikai tokiose šeimose kenčia keleriopai: jie paliekami be priežiūros, mato nederamus pavyzdžius, o galiausiai patiria ir tiesioginę grėsmę, mat grįždamas girtas

18 Krystyna Wróbel-Lipowa, *op. cit.*, p. 52.

19 Daugiau apie tai žr. Kalina Bartnicka, Dziecko w świetle pamiętników i powieści polskiego Oświecenia, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 1992, t. XXXV, p. 66.

20 Marcel Grandière, *Quelques observations sur l'enfant au XVIIIe siècle*, p. 52, 55–62.

21 Galima paminėti: Dorota Żołądź-Strzelczyk, Małe dziecko w rodzinie ziemiańskiej na przełomie XVIII i XIX wieku, in: *Wychowanie w rodzinie polskiej odschylku XVIII po połowy XX wieku*, pod. red. Krzysztofa Jakubiaka i Adama Winiarza, Bydgoszcz, 2000, p. 103–112; Adam Winiarz, Rola i znaczenie matki w polskiej rodzinie magnackiej i szlacheckiej w XVIII–XIX wieku: ciągłość i zmiana, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, pod red. Krzysztofa Jakubiaka, Bydgoszcz, 1995, p. 61–72; ir kt.

22 Adam Winiarz, Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918), p. 75.

23 Krystyna Wróbel-Lipowa, *op. cit.*, p. 53.

tėvas po kojų pasipainiojusiam palikuoniui neretai gerokai mosteli per sprandą ar trinkteli kumščiu kakton²⁴.

Tad ir pedagoginės tėvų kultūros lygis geriausiai atsiskleisdavo jų santykiuose su vaikais, o šiuo santykius neišvengiamai lėmė labai subjektyvios kiekvienoje konkrečioje šeimoje susiformavusios tradicijos, bendra namų atmosfera. Tai pastebi ir Dariuszas Rolnikas, nagrinėjantis bajoro įvaizdį XVIII a. antrosios pusės – XIX a. pirmosios pusės atsiminimuose. Pastarojo autoriaus nuomone, jis „nebuvo atsitiktinis, jo šaknų galima ieškoti praeities ūkuose, senuosiuose papročiuose ir tradicijoje, o Stanislovo Augusto laikais – pirmiausia auklėjimo ir edukacijos srityje pačia plačiausia prasme. Kiekvienoje bajorų šeimoje palikuonys nuo gimimo stebėdavo papročius, religingumo apraiškas, tėvų ir senelių elgseną kasdienėse situacijose. Todėl tam tikri vaikystėje įsispaudę modeliai buvo tik užtvirtinami augant, mokykloje ir pan. Apie tai, kad „religija yra papročių motina, o edukacija – jų žindyvė ir auklė“, kad nuo auklėjimo priklauso ir tai, koks žmogus – geras ar blogas – bus, kalba ne vienas analizuojamo laikotarpio autorius²⁵. Panašios nuomonės laikosi ir Adamas Winiarzas, teigiantis, jog, be materialinių sąlygų, vienu iš svarbiausių veiksnių, darančių įtaką šeimos kaip ugdymo vietos funkcionavimui, buvo tėvo ir motinos pedagoginė kultūra, kurią lėmė žinios ir suvokimas apie auklėjimo tikslus, emocinis santykis su vaiku / vaikais bei gebėjimai veikti teisingai suprantamų vaiko interesų naudai. Svarbiausias tėvų pedagoginių žinių šaltinis visuose socialiniuose sluoksniuose buvo tradicijos ir savosios vaikystės patyrimas, atsineštas iš tėvų, senelių ar globėjų namų²⁶. Informacijos, kad tėvai būtų skaitę pedagogikos veikalus, aptinkama gana retai – tai kiek dažniau pasitaikydavo tarp diduomenės.

Taigi nuostata, kad šeima yra pagrindinė vaiko auklėjimo vieta, o vadovavimas vaikų auklėjimui – neišvengiama tėvų pareiga, buvo nediskutuotina. Hugonas Kollątajus apie švietimą Augusto III laikais rašė, kad vaikų ugdymas ir lavinimas namuose tebėra populiariausias²⁷. Dėl to neabejojo ir Edukacinei komisijai siunčiamų projektų autoriai. Daugelio nuomone, būtent namuose, stebint ir dalyvaujant tėvams, turi būti formuojamos pirmosios pilietinės nuostatos ir jaunuomenei diegiamos pažiūros, reikalingos dalyvaujant viešajame gyvenime. Adamas Kazimieras Čartoriskis savo projekte *Początkowy abrys do plany edukacji publicznej* rašė, jog geriausiai vaikus auklėja dorybingi ir mylintys tėvai²⁸. Kiti autoriai teigė,

24 Cituojama iš: P. Badyňa, *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.)*, Warszawa, 2004, p. 96–97.

25 Dariusz Rolnik, *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiątnikach polskich*, 2011, p. 152.

26 Adam Winiarż, *Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918)*, p. 73.

27 Hugo Kollątaj, *Stan Oświecenia w Polsce*, Warszawa, 1953; Stanisław Kot, Jan Czubek, *Stanisław Konarski. Ustawy szkolne*, Kraków: M. Arct, 1925.

28 Adam Kazimierz Czartoryski, *Początkowy abrys do plany edukacji publicznej*, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, p. 148.

kad būtent namuose vaikai perpranta visuomenės ryšių esmę. Tėvai turi ypač daug įtakos vaikų, kaip būsimų piliečių ir krikščionių bendrijos narių, auklėjimui ir socializacijai. Todėl vaikų auklėjimas amžininkams atrodė bene svarbiausia tėvų pareiga, o vaikystė, kada daugiausiai laiko praleidžiama drauge su tėvais, buvo įvardijama kaip palankiausias metas priimti diegiamus dalykus: „Kada gi dar palankesnės aplinkybės vaikams lavinti ir mokyti krikščioniškojo tikėjimo, jei ne jiems esant tėvų globoje ir priežiūroje? Tada yra nekaltos vaikystės laikas, kai lyg iš minkšto vaško galima ką panorėjus nulipdyti, suformuoti ir įspausti visus įmanomus gerus įpročius bei Dievo baimę.“²⁹ Šiame gyvenimo etape kasdien regimas tėvų pavyzdys buvo laikomas galinga jėga, galinčia arba paskatinti vaikus sukti doros keliu, arba paklaidinti juos gyvenimo klystkeliuose: „Tėvų gyvenimo būdas ir jų pavyzdys vaikams yra pirmasis pamatas, ant kurio jie kloja viso savo gyvenimo statinį [...]. Ar dorybė, ar prasižengimai išdygsta jaunystės laikotarpiu – ir viena, ir kita turi būti laikoma tėvų pavyzdžio arba neatidumo liudijimu.“³⁰

Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį, kad XVIII a. antroje pusėje Abiejų Tautų Respublikoje kito ugdymo samprata, ypač šeimos kaip auklėjimo vietos ir tėvų požiūrio į vaikus srityse. Ligi tol galiojo labai pragmatiškas požiūris į vaiko vietą namuose. Autoriai, pateikdami rekomendacijas tėvams, paprastai dėmesį koncentruodavo į būtinas ir naudingas vaikų sveikatai, grūdinimui higienos procedūras, gausiai teikdavo nurodymus vaikų mitybos, aprangos ir žaidimų klausimais, pristatydavo būdus, kokiais vaikas turėjo būti mokomas tinkamai elgtis prie stalo ir supažindinamas su religijos pagrindais. Visiškai nesirūpinta apibrėžti emocinių tėvų ir vaikų santykių, nors savaime suprantama, kad tokie egzistavo³¹. Tuo tarpu Apšvietos laikotarpio raštijoje ne tik daugiau kalbama apie tėvų ir vaikų santykius apskritai, bet ir (greta išsakomos kritikos) tėvams neretai pateikiamos nuodugnios rekomendacijos, kaip taisyti vaikų ugdymo klaidas arba kaip jų apskritai išvengti. Franciszekas Bielińskiš laiške Edukacinei komisijai teigė, jog „kai mažutis kūdikėlis pabaigia [pirmuosius] metus ir kalbėdamas ima kartoti viską, ką išgirsta, vien jau šiuo savo poelgiu prašo jūsų, tėvai, kad imtumėtės jo edukacijos; tai – jūsų pareiga; dar daugiau – ypatinga pareiga, kurią nuolatos skelbia prigimties taisyklės, teisės pareigos, tikėjimo priesakai, jeigu tik norite sulaukti vaikų dėkingumo, prisirišimo bei pagarbos“³². Amžininkų nuomone, tėvai ir vaikai yra pačios prigimties skirti vieni kitiems, jų abipusės pareigas

29 Adam Abramowicz, *Kazania niedzielne... Józefowi Sapieżie... ofiarowane*, Wilno: SJ, 1753, p. 409. Įdomu pastebėti, kad Vakarų Europos autoriai dažniau vartojo ne „vaško, kurį galima lipdyti“, o „augalo, kuris deramai prižiūrimas nuo jaunumės suformuos tinkamą pavidalą ir ves tinkamus vaisius“ metaforą. Plg. Marcel Grandière, *Quelques observations sur l'enfant au XVIIIe siècle*, p. 52–53.

30 Marcin Gajdziński, *Kazania na niedziele*, Wilno: w Drukarni XX. Bazylianów, 1792, p. 443.

31 Irena Szybiak, O rodzicielskich zaletach i wadach w oświeceniowej polskiej publicystyce edukacyjnej, in: *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XIX wieku*, red. Krzysztof Jakubiak, Adam Wieniarz, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2004, p. 35–36.

32 Franciszek Bieliński, Sposób edukacji w XV listach opisany, p. 114.

jungia meilė, o abipusį suinteresuotumą – kraujo ryšiai. Tad tėvai privalo rūpintis vaikų sveikata, gyvybingumu, tvirtumu nuo mažumės. Moralinio ugdymo srityje didelį vaidmenį atlieka tėvų pavyzdys, jų pagyrimai ar papeikimai: „Vaikų suvokimas pirmiausia ugdomas [pradedant] nuo teisingų minčių ir potyrių, žodžių ir kalbų, ir [tėvai] labiausiai jais tegrindžia tiesos mokymą – o būtent to tėvai turi išmokyti pirmiausia – [...] juk būtent jie, dėdami vaikų edukacijos pagrindus, susiduria su įvairiais vaiko gabumais, su pačia jo prigimtimi, kai dar nėra nieko taisytino, nieko, kas trukdytų tinkamiems polinkiams, nieko, ką reiktų atitiesinti.“³³

Vis dėlto turime pripažinti, kad nepaisant to, jog šeimos gyvenimą atspindinčiuose šaltiniuose, ypač susijusiuose su diduomenės sluoksniu, vaikų ugdymui ir edukacijai skiriamas nemažas dėmesys, imamas formuoti rūpestingos motinos vaizdins³⁴, į plačiąsias skaitytojų mases iš pačių įvairiausių visuomenės sluoksnių, įskaitant ir valstiečius, orientuotuose raštijos paminkluose – pamokslų rinkiniuose, katekizmuose, publicistiniuose kūriniuose – piešiamas ugdymo šeimoje idealas praktiškai nesiskyrė nuo XVI–XVII a. nuostatų. Jose buvo nurodoma, kad tėvų meilė vaikams turėjo būti nuosaiki ir kontroliuojama proto bei sveikos nuovokos. Svarbiausios ugdymo šeimoje priemonės buvo: visa apimanti tėvų kontrolė; riboti vaikų kontaktai su pašaliečiais ir kitais vaikais; gero pavyzdžio rodymas iš tėvų pusės; vaikų drausminimas žodžiu ir fizinėmis bausmėmis; svarbiausi ugdytini vaikų bruožai – paklusnumas ir pagarba vyresniesiems. Tokio ugdymo maksimas nusako ši citata: „Blogai savo vaikus auklėjantys tėvai pragaro, kadangi netinkamai išauklėtas žmogus vėliau netikusiai ir gyvena [...]. O auklėti privalu taip: deramai mokyti juos tikėjimo, mylėti Dievą ir artimą, atgailauti už nuodėmes, melstis; įpratinti lankytis pamaldose, vesti į bažnyčią, atlikti išpažintį ir bausti už atsikalbinėjimus, nepadarius juokus ir dainas, piktadarybes, valkiojimąsi, plūdimąsi ir t. t., nerodyti jiems blogo pavyzdžio, papasakoti, kas dedasi pragare, kad jo bijotų.“³⁵

Vienas svarbiausių ugdymo namuose elementų buvo dievobaimingumo skiepijimas: tikėjimo pagrindus primygtinai siūlyta vaikams diegti nuo ankstyviausių metų (būtina – nuo trejų, tačiau pageidautina – dar anksčiau, vos vaikui pradėjus kalbėti). Tėvų pareiga įvesdinti vaiką į krikščioniškąjį pasaulį buvo diegiama jau katekizmuose: „Pirmiausia tikėjimo paslapčių tėvai turi mokyti namie, vėliau [vaikus] vesti mokytis į bažnyčią, pas kunigus, išmokusius [vaikus] klausinėti, įsitikinti, ko išmoko, dera girti atidžius ir supratingus, barti – tingius.“³⁶ Mokydami namuose

33 Antoni Popławski, *Pisma pedadogiczne*, p. 77.

34 Irena Szybiak, *op. cit.*, p. 36.

35 *Director duchowny w sprawie zbawienia potrzebne nauki czytającym dla oświecenia sumnienia i bezpieczney w drodze do błogosławioney wieczności postępowania krótko podający*, Wilno, 1767, p. 37

36 *Katechizm krotki zawierający w sobie nauki cztery nayspotrzebniejsze o fundamentach wiary, o pokucie, o komunii, i o powinnościach chrześcijańskich dla nauki prostaczków pod czas spowiedzi Wielkonocney służący. Przez jednego plebana diecezji Wileńskiej do druku podany*, Wilno: Acaemiae, 1762, s. p.

tėvai turėjo laikytis tam tikrų nurodymų: „Pirmiausia, vos jų vaikai ims kalbėti, reikia išmokyti žegnonės ir tarti švenčiausius Jėzaus ir Marijos vardus. Reikia jiems nuolatos kalti į galvas, kad danguje yra Dievas, kuris mus sukūrė tam, kad jį mylėtume, šiame pasaulyje jam tarnautume, o paskui danguje su juo karaliautume per amžius.“³⁷ Paaugusius buvo privalu išmokyti pagrindinių maldų pirmiausia lenkiškai arba kuria kita gimtąja kalba, o vėliau – ir lotyniškai „atsižvelgiant į tai, kiek pajėgia įsiminti [...], jiems reikia užduoti klausimų iš Katekizmo ir mokyti atsakymų vieno po kito pagal eilę, kiek galės atsiminti, neskubinant ir nesirūpinant, supranta ar ne, nes laikui atėjus Viešpats Dievas suteiks jiems tą supratimą“³⁸. Vėliau mokoma svarbiausių krikščioniškų pareigų: melstis rytais ir vakarais, prieš ir po valgio, lankytis Mišiose sekmadieniais ir šventomis dienomis, reikiamu laiku eiti išpažinties. Privalu nuo lopšio vaikams įskiepyti Dievo baimę, meilę dorai, pasibjaurėjimą nuodėme: melagyste, vagyste, visokiais nederamais poelgiais³⁹. Paprastai ši vaikų ugdymo sfera buvo patikima išimtinai motinoms, tik pavieniais atvejais tikėjimo pagrindų mokė tėvas ar kuris nors iš šalia esančių senelių. Drauge su religinio ugdymo aspektais apčiuopiami (priklausomai nuo šeimos socialinės padėties) ir bendrosios bajoriškosios kultūros, liaudies kultūros bei patriotinio-pilietinio auklėjimo elementai⁴⁰.

Vis dėlto reikia pastebėti, kad kai kurie Edukacinei komisijai rašę autoriai nesureikšmino tėvų vaidmens vaikų ugdymo procese arba šiam etapui numatė labai trumpą laiką. Štai A. K. Čartoriskis, aptaręs valstiečių, miestiečių, bajorų vaikų ugdymo bei edukacijos gaires ir netgi skyręs dėmesio būsimųjų dvasininkų edukacijai⁴¹, siūlė, jog tiek valstiečių, tiek bajorų vaikai į mokyklą eitų nuo ketverių metų⁴². Tad, jo nuomone, tėvų pareigos pirmiausia buvo užtikrinti sveiką gimimą (tam kaimuose ir miesteliuose turėjo būti savajam darbui parengtos akušerės⁴³) ir deramą priežiūrą („tėvai, tinkamai nesirūpinantys savo vaikais, o ypač [tie], dėl kurių nepriežiūros [vaikas] mirtų, turi būti perspėjami ir baudžiami“⁴⁴). Tačiau jeigu tėvai būtų tokie kietakakčiai ir užsispyrę, nenorėtų leisti vaikų į valstybines mokyklas, o sumanytų patys mokyti juos namuose, tokiais atvejais A. K. Čarto-

37 Piotr J. Henry, *Nauki dogmatyczne i moralne o czterech częściach Katechizmu Chrześcijańskiego... ku wygodzie plebanów, oraz innego duchowieństwa po parafiach mieszkającego [...]*, Wilno: SJ, 1783, t. 3, p. 121.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*, p. 122.

40 Adam Winiarz, *Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918)*, p. 98.

41 Reikia pastebėti, kad A. K. Čartoriskis šiuose punktuose išsakė mintį, jog „iš esmės žmonės yra lygūs ir tik Apaizdos valia skiriasi kilme ir gimtimi“. Daug valstiečių vaikų ugdymo ir edukacijos klausimais jo išsakytų teiginių kartojami kalbant apie miestiečius (iš 27 punktų sutampa 19) ir netgi bajorų vaikus (iš 27 sutampa 11), žr. Adam Kazimierz Czartoryski, *Początkowy abrys do planty edukacji publicznej*, p. 146–155.

42 *Ibid.*, p. 149, 151.

43 *Ibid.*, p. 146–147.

44 *Ibid.*, p. 149.

riskis ne tik iškelė tam tikrus reikalavimus, bet ir numatė griežtas bausmes deramai nesirūpinantiems tėvams: „Tėvai, kurių vaikai kasmetinės apžiūros, paskirtos edukacijos vadovybės, metu, sulaukę 10 metų nemokės bent jau katekizmo, moralės priesakų, skaityti, rašyti, skaičiuoti ir vokiečių kalbos pagrindų, turi būti baudžiami kelių savaičių įkalinimu bei maitinami tik duona ir vandeniu.“⁴⁵

Amžininkų nuomone, pagrindinė skeptiško ir neatsakingo tėvų požiūrio į vaikų ugdymą ir lavinimą priežastis buvo ta, kad jie patys buvo neišsilavinę. Tokie tėvai menkai rūpinosi arba visai nesirūpino ir palikuonims suteikti geresnį gyvenimo „startą“. Marcinas Gajdzyński pamoksle *Apie tėvų meilę vaikams* ugingai griaudėjo: „Negaliu suvokti, kokios laukinės turi būti širdys tėvų, kurie aplaidžiai žiūri į savo vaikų edukaciją; [...] tie tėvai, kurie žvelgia į savo vaikus nesirūpindami suteikti jiems padėtį atitinkančio auklėjimo, pagarbos dorybei bei finansinio pagrindo, negali sulaukti pritarimo. [...] Iš namų atsineštas prasčiokiškumas, nuo vaikystės paveldimas iš prosenių provaikaičiams, palieka juos neišmanius apie piliečio pareigas: nors yra gimę laisvame krašte, tačiau teissaugo tik bajoro vardo regimybę, kuri nedaug verta tėvuose ir juo labiau tėvynei pražūtinga sūnuose – tokiuose pačiuose bemoksluose, išauklėtuose prasčiokiškai, nieko negebančiuose visuomenės labai. Prasčiokas, grubus, netašytas pilietis, tapdamas keletu sūnų tėvu, tampa jų nutrūktgalviškumo, prisitaikėliškumo ir giminės vardo šventumą teršiančių bei kilmingumą paniekinančių poelgių įnagiu. Argi ne jūs, kilmingieji tėvai, nesuteikiantys vaikams edukacijos, kurios (greta tikėjimo) reikalauja jūsų luomas, jūsų kilmė ir jūsų Tėvynė, [esate atsakingi] už tai, kad [jūsų vaikai] teršia kilmingųjų vardą gyvenimo būdu, o papročiais tampa pasibjaurėtini labiau už tarnus ir pavaldinius, kad susitepa melagingais liudijimais, kad nebaudžiamomis girtuoklystėmis ir vaidais pažemina tautos laisvės esmę, kad nepagrįstai skriaudžia skurstančius žemdirbius ir smuklininkus, kad netrukdomi drumsčia ramybę kaimynams ir aplinkiniams, kad kaip barbarai siautėja ir žudo jomarkuose ir karčiamose, o pašaukti į viešus pavieto ar žemės pasitarimus be garbės nesigėdydami balsuoja už samdomų nerėpų ir veltėdžių vardus.“⁴⁶

Ignotas Potockis, kaip ir daugelis kitų jo amžininkų, ugdymą bei edukaciją namuose laikęs pirmuoju jaunimo lavinimo ir auklėjimo etapu, teigė, jog, pradėdant valstybėje švietimo reformą, reikia pradėti nuo tėvų, kadangi „vaikystėje edukacijai skiriant mažiau dėmesio, vėliau padariniai yra itin sunkūs“. Todėl siūlė pirmiausia, sekant Nyderlandų pavyzdžiu, pasirūpinti tėvams naudinga pedagogine literatūra apie vaikų priežiūrą ankstyvuojų jų gyvenimo etapu⁴⁷. Tarp jo rekomenduotų rasių ir J. Locke'ą, ir J.-J. Rousseau, ir kitus populiarius to meto autorius – François

45 *Ibid.*, p. 151.

46 Marcin Gajdzyński, *op. cit.*, p. 346–348.

47 Ignacy Potocki, *Myśli o edukacji i instrukcji publicznej*, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, p. 158–159.

Feneloną⁴⁸ bei Jakubą Ballexerde'ą⁴⁹. Kai kurie amžininkai rekomenduoja tėvams Michaelį de Montaigne'į, Charlesą Louisą Montesquieu⁵⁰. Apie poreikį parengti vadovėlių tėvams kalbėjo ir kitas Edukacinės komisijos bendradarbis pijoras Antonis Popławski⁵¹. Jo nuomone, tokiaame leidinyje tėvams turėjo būti aiškinama apie tinkamą vaikų fizinį, moralinį ir intelektualinį ugdymą remiantis J. Locke'o, J.-J. Rousseau, Claude'o Fleury⁵², Gabrielio François Coyer⁵³, Johanno Formey⁵⁴ ir kitų amžininkų pedagogų darbų pavyzdžiais⁵⁵. 1778 m. Edukacinės komisijos iniciatyva išlietame A. Popławskio vadovylyje *Moralės mokslai liaudies mokyklų*

48 François de Salignac de la Mothe Fénelonas (1651–1715 m.), prancūzų dvasininkas, teologas, poetas ir rašytojas, Prancūzijos akademijos narys. 1687 m. išleido traktatą apie mergaičių auklėjimą, kuriame aptarė ne tik mergaičių, bet vaikų ugdymą bendrai, akcentavo šeimos ir religijos svarbą ugdant moralines nuostatas (reikia pastebėti, kad, kalbėdamas apie mergaičių lavinimą, dažniausiai laikėsi konservatyvių pažiūrų, pabrėžė, jog mergaičių lavinimas neretai joms tik atveria kelią į moralinį nuosmukį). Darbuose labiausiai novatoriškos buvo nuostatos apie geranorišką mokytojo požiūrį į mokinį, raginimas, kad mokymas vyktų maloniai, lengvai, būtų veikiau žaidimas nei sunki pareiga. Šis darbas atvėrė jam duris į karaliaus Liudviko XIV rūmus – savo pedagogines nuostatas F. Félonas itin sėkmingai įgyvendino auklėdamas valdovo anūkus, tarp jų – būsimąjį sosto pavadėtoją. Abiejų Tautų Respublikoje jo idėjomis bene daugiausiai sekė pijoras Tadeuszas Krajewski (1746–1817), 1777 m. išleidęs knygelę *Mokomieji žaidimai vaikams* (orig. *Gry naukowie dla dzieci*), kurioje sekė ne tik F. Fénelono mokymo žaidžiant principu, bet ir pritaikė Duella'so de Montpellier siūlymą mokyti vaikus skaityti dėliojamomis raidėmis. Taip pat žr. *O wychowaniu młodzieży płci żeńskiej przez Fenelona arcybiskupa kamerackiego [...]*, wstęp i oprac. K. Buczek, Pultusk: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2009.

49 Jakubas Ballexerde (1726–1774 m.), šveicarų gydytojas, daugiausiai dėmesio skyręs vaikų sveikatos ir fizinio lavinimo klausimams.

50 Adam Kazimierz Czartoryski, Początkowy abrys do planty edukacji publicznej, p. 145.

51 Antonis Popławski buvo itin remiamas Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio, iš kurio rankų gavo apdovanojimą už straipsnį *Atsakymas į 1770 m. svarstymui iškeltą klausimą: „Ko reikėtų mokyti valstiečių, gerbtiną žmonių bendruomenės dalį, kuri mūsųose suniekinta?“*, žr. Roman Stępień, Rola rodziców w wychowaniu dzieci na podstawie poglądów pedagogicznych ks. Antoniego Popławskiego, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze*, p. 48.

52 Claude'as Fleury (1640–1723), teisininkas, Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV vaikų auklėtojas, buvo labiausiai žinomas dėl savo 20 tomų veikalų *Bažnyčios istorija*. Švietimo istorijai jis nusipelnė 1686 m. išleidęs *Traktatą apie studijų metodo pasirinkimą* (orig. *Traité du choix et de la méthode des études*), kuris laikomas pirmąja edukacijos istorija.

53 Gabrielis François Coyer (1707–1782), prancūzų rašytojas, istorinių ir ekonominių traktatų, filosofinių romanų autorius, amžininkų labiausiai žinomas dėl savo aštraus turinio pamfletų. Abiejų Tautų Respublikoje buvo populiarus dėl savo veikalų *Jonas Sobieskis, Lenkijos karalius* (1761), kurio pirmąją dalį, beje, begėdiškai nuplagijavo iš Chevaliero Louis de Jaucourto ir Deniso Diderot *Enciklopedijos*, plg. L. S. Gordon, Gabriel-François Coyer et son oeuvre en Russie, in: *Revue des études slaves*, t. 42, fasc. 1–4, 1963, p. 67–82.

54 Johannas Heinrichas Samuelis Formey (1711–1797), prancūzų kilmės vokiečių rašytojas, dvasininkas, Prūsijos karališkosios mokslų akademijos sekretorius, daugelio tuo metu leistų enciklopedijų bendradarbis. Amžininkų teigimu, bet kuris išsilavinęs asmuo galėjo sudaryti puikią biblioteką vien iš šio autoriaus kūrinių. Galima paminėti: *Recueil des pièces sur les affaires de l'élection du roi de Pologne* (1732), *Mémoires pour servir à l'histoire et au droit public de Pologne* (1741), *Lettres sur l'état présent des sciences et des mœurs* (1759–1760), *Encyclopédie des enfants* (1784) ir kt.

55 Antoni Popławski, *Pisma pedagogiczne*, wstępem i objaśnieniami opatrzył Stanisław Tync, Wrocław, 1957, p. 79.

I ir II klasėms (nedidelėje, vos 16 puslapių, knygelėje), be kita ko, buvo aptariami vaikų ir tėvų santykiai: tiek vaikų poreikiai ir tėvų pareigos jiems, tiek vaikų pareigos tėvams. Autoriaus nuomone, tėvai vaikams privalo užtikrinti valgių ir gėrimų bei miegą, aprangą, vietą gyventi ir įvairių apyvokos daiktų, globą, apsaugą, ugdymą bei lavinimą. Vaikai savo ruožtu privalo tėvus mylėti, klausyti, gerbti, būti dėkingi ir jiems padėti, ypač vyresniame amžiuje. Apibendrinamas išsakytas mintis autorius teigia: „Taigi, tau priklauso būti tėvų maitinamam, lavinamam ir ginamam, o pats privalai tėvams būti dėkingas, gerbti juos ir paklusti. Kai tėvai daro, kas jiems dėl tavęs priklauso, – tau gerai sekasi ir nieko netrūksta. Kai ir pats elgiesi su tėvais, kaip tau pridera, – jiems gera su tavimi, [jie] turi reikalingą pagalbą ir paguodą.“⁵⁶

Pedagoginių patarimų tėvams galima rasti ir daugelyje kitų labai skirtingų to meto šaltinių: pamokslų rinkiniuose, periodikoje, publicistiniuose darbuose. Galima paminėti, kad autoriai siūlo nesistengti visada apsaugoti vaikus nuo paklydimų ilgais pamokslais apie teisingą ir klaidingą elgseną, bet leisti patiems patirti klaidingo poelgio pasekmes. Siūlyta rečiau taikyti fizines bausmes, rekomenduota neslopinti įgimto vaikų džiaugsmingumo ir linksnumo, verčiau nukreipti jų emocijas tinkama linkme, visada atsižvelgti į vaiko amžių ir gebėjimus – tiek duodant užduotis namų ūkio reikaluose, tiek mokant, parinkti kiekvienam amžiui tinkamą informaciją, kurią vaikai būtų pajėgūs suvokti.⁵⁷

Lavinimas namuose turėjo prasidėti nuo žaidimų, kurie skatintų vaiką norėti išmokti vis daugiau. O kadangi toks ankstyvas auklėjimas neatsiejamas nuo namų aplinkos ir tėvų diegiamos disciplinos, pastaroji neturėjo būti griežta – mušimas jau minėtas kaip neveiksminga priemonė. Vaikui augant, disciplina turėjo dar labiau laisvėti, ir tėvai bei mokytojai turėjo skatinti vaiką kelti klausimus ir argumentuoti tai, ką juos atsakyti, jei įmanoma – pagrįsti atsakymus savo įgyta patirtimi. O visi tokio auklėjimo etapai turėjo būti vykdomi atsižvelgiant į vaiko mąstymo evoliuciją.⁵⁸

Nors, kaip jau buvo minėta, būta amžininkų, pasisakiusių už ketverių metų vaikų leidimą į mokyklą, paprastai daugelis autorių teigia, jog tėvai ugdo vaikus iki 6–7 gyvenimo metų. Tokio amžiaus sulaukęs vaikas turėjo būti pamažu, bet kryptingai pratinamas būti naudingas, nebegalima leisti jam bėgioti ir išdykauoti be tikslo. Vietoje to reikėjo parinkti tokius užsiėmimus, kuriems vaikas būtų pajėgus ir kurie primintų žaidimą, tačiau duotų konkrečios naudos namams arba aplinkiniams, o paprasti žaidimai nuo šiol leidžiami kaip apdovanojimas už kokią nors naudingą veiklą. Iki išsiųsdami į parapijų mokyklas, tėvai vaikus turėjo išmokyti ne tik katekizmo, moralės ir elgesio normų, bet ir bent šiek tiek pamokyti skaityti,

56 Cituojama iš: Roman Stępień, *Rola rodziców w wychowaniu dzieci*, p. 49.

57 Daugiau informacijos apie tėvų ir vaikų santykius Dekalogo kontekste žr. Jolita Sarcevičienė, „Nie mogą ich świętobliwie wychowywać, jeśli onych nie gromią“: relacje rodziców i dzieci w piśmiennictwie XVIII wieku, in: *W kręgu rodziny epok dawnych. Dzieciństwo*, red. Bożena Popiołek, Warszawa: DiG, 2013, p. 397–414.

58 Geraint Parry, *op. cit.*, p. 219.

rašyti bei skaičiuoti. Vėliau vaikai turi būti perduodami „valstybės žinion“, kur jau mokytojų padedami ir vadovaujami būsimeji piliečiai bus auklėjami toliau. Vis dėlto tiek fizinio, tiek pilietinio ugdymo pagrindai dedami šeimoje ir tėvų atsakomybė šiuo atveju yra vienareikšmiška: „Tėvams privalu pagal galimybes stiprinti savo vaikų sveikatą bei kūno galias, drauge į sielas diegiant tinkamų papročių pradmenis, o labiausiai – lenkti [vaikų] protą prie tinkamo dalykų pažinimo bei teisingo jų vertinimo.“⁵⁹ Autoriai aiškiai atskiria, kad rūpinimasis vaiko fiziniu patogumu ir gerove – tik viena ir lengvesnė tėvų pareigų pusė, kadangi „tam juos paskatina pats prigimtinis instinktas, kaip ir kitus gyvūnus“⁶⁰.

Dažniausiai tėvai buvo kaltinami dėl dviejų dalykų: vieni apskritai nesirūpino palikuonių ugdymu ir edukacija, kiti, pagrindinį dėmesį skirdami išmokyti vaikus įvairių gebėjimų ir menų, menkai tesistengdavo suformuoti žmones, naudingus visuomenei. Tad antroji dažna aptariamojo laikotarpio raštijos tema, susijusi su ugdymu namuose ir kelianti amžininkams skaudžias prielaidas, – motinų ir tėvų negebėjimas susieti savo priedermių su piliečių pareigomis. Reformų laikotarpio autorių nuomone, svarbiausia atsakingų ir palikuonis mylinčių tėvų pareiga (po tikėjimo tiesų įskiepijimo) – išugdyti vaikams pilietines dorybes, stengtis suformuoti žmones, naudingus visuomenei, įdiegti jaunuomenei tokias pažiūras, kurios reikalingos dirbantis tėvynės labui, neapriboti tik siaurais šeimos ar giminės reikalais – o toks pavojus gresia, kai tėvai neišmoko vaikų paisyti ir platesnių interesų: „Nuo vaikystės gimtuosiuose namuose auklėtas žmogus anksti sužino, kad pirmiausia turi paklusti jiems [tėvams] ir visą prierašumą nukreipia į savo šeimą, su ja susieja savo rūpesčius, ypač paisyti savosios naudos, myli tik save ir savo namus. Tokia yra pirmoji kiekvieno bendrija, tokios yra pirmosios kiekvieno pastangos, kurias skatina ir ugdo meilė sau. Jeigu tokį [žmogų] palikti taip mąstyti, jei kruopščios tėvų ir mokytojų pastangos ir Valstybės valdžios sargyba jo nesupažindins su kitais [egzistuojančiais] ryšiais tarp jo ir viso krašto bendrijos, išties [jis] netarnaus nei tėvynei, nei piliečiams, nei artimiesiems, o jo širdyje svarbiausią vietą užims asmeniniai poreikiai, kurie užgoš ir bus aukščiau visa kita.“⁶¹

Neretai amžininkai pabrėždavo, kad tėvų ugdymas namuose neatsiejamas nuo edukacijos valstybinėse ar privačiose mokymo įstaigose ir įžvelgė tokio ugdymo pavojus: „Jau geriau į valstybines mokyklas atsiunčiamas vaikas nebūtų nieko išmokytas namuose, negu kad jo suvokimas būtų slegiamas ar užkrėstas netinkamo mokymo; [tokiu atveju] jau geriau jo edukacija namuose apsiribotų tik fiziniu [auklėjimu] ir nebūtų įmaišyta netinkamo ar blogo moralinio auklėjimo. O visų geriausia jam moralinė edukacija, nestumianti į pyktį ir užsispyrimą; geriausia instrukcija protui – kai vadovaujasi tokia kasdiene fizika, kuri kyla

59 Adolf Kamiński, *op. cit.*, p. 5.

60 *Ibid.*, p. 7.

61 *Ibid.*, p. 4.

iš namų apyvokos daiktų bei podėlių, kurią akys regi lauko, sodo, virtuvės ir kituose panašiuose darbuose.⁶² Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis, 1774 m. Edukacinės komisijos nurodymu parengęs *Parapinių mokyklų nuostatus*, taip pat kreipė dėmesį, kad tėvų mokymas namuose ir mokymas mokyklose neturėtų prieštarauti vienas kitam, nes nuo to labiausiai nukenčia mokiniai, kuriems skiepijami skirtingi dalykai⁶³.

Todėl prakalbus apie būsimųjų piliečių ugdymą buvo siūloma, kad jau „nuo vaikystės kiekvienas mokytūsi savuosius poreikius aukoti visuotinei gerovei ir, nepriklausomai nuo [socialinės] padėties, žinotūsi pirmiausia esąs pilietis“⁶⁴. *Tabula rasa* idėją paliudija ir teiginiai apie tai, kad niekas negimsta nei geras, nei blogas, „gimdami savo širdyje atsinešame tiek dorybių, tiek prasižengimų sėklas, kurios tik po kurio laiko, priklausomai nuo aplinkybių, begyvenant mumyse sudygs ir sustiprėja. [...] Atidūs tėvai, išmintingi mokytojai nesunkiai tokius jaunos ir lanksčius [...] daigelius gali palenkti bendrai krašto naudai bei kraštiečių gerovei“⁶⁵. Panašiai teigė ir A. K. Čartoriskis, rašęs, jog bajorų tėvų pareiga savuosius vaikus veikiau ugdyti, o ne lavinti, rūpintis jų prusinimu, o namuose pratinti juos prie mokslo, mokyti ūkininkavimo, doros. Vaikai tiesiog su motinos pienu turi įgyti supratimą, jog bajoras turi atiduoti tėvynei turtą, kraują ir gyvybę ir laikyti tai ne sunkia auka, o pirmąją po tikėjimo savo pareigą⁶⁶. Susipažinęs su naujausiomis pedagoginėmis idėjomis, autorius mėgino jas taikyti savo rekomendacijose, pasisakydamas už tai, kad „daugiausiai dėmesio reikia skirti abiejų lyčių vaikams to amžiaus, kai arba yra visiškai neprižiūrimi, arba patikėti auklėms bei menko patyrimo tarnams. Vėlesnis mąstymas kur kas labiau, negu manoma, priklauso nuo tų ankstyviausių įspūdžių ir vėliau kiekvienas turi šio pirmojo paklydimo žymių. Patardamas tėvams rūpintis mažamečiais vaikais, nei suprantu, nei galiu pagirti neprotingo bei į [vaiko] amžių neatsižvelgiančio kai kurių pernelyg rūpestingų tėvų stropumo. Peikiu nuolatines griežtas pastabas, ilgus ir jų [vaikų] supratimą viršijančius pamokslavimus. Visiškai nepritariu, jog reikia slopinti jų judrumą ir linksmumą. Ir niekaip negaliu atsistebėti dažnai pasitaikančiais žmonėmis, kurie giria vaiką sakydami: „Šis vaikas mielas, labai ramus tarsi suaugęs.“ Man regis, toks pagyrimas nederamas lygiai taip pat, kaip kas nors senį girdamas tartų, jog esąs nenuorama lyg jaunuolis. [...] Netgi siūlyčiau esant galimybei iš prigimties apsnūdusius vaikus bukštinti, nes kokios gi judraus vaiko gyvumo slopinimo ar neprotingo ujimo pasekmės? Taigi vaikas užauga baikštus, įgyja niekšiško ir mokosi būti apsimetėliu, kadangi kovodamas su prigimtimi ir norėdamas įtikti

62 Antoni Popławski, *op. cit.*, p. 79.

63 Roman Stępień, *Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej Narodowej na terenie Korynii*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994, p. 43.

64 Adolf Kamiński, *op. cit.*, p. 8.

65 *Ibid.*, p. 9.

66 Adam Kazimierz Czartoryski, *Początkowy abrys do planty edukacji publicznej*, p. 153.

jį valdančiam turi įprasti pasirodyti tik pageidaujama pavidalu. Taip auklėjama mergaitė įgyja tokių pačių ydų ir šios su laiku išsiskiria nepajudinamai⁶⁷.

Kaip matome, mergaičių ugdymas nebuvo paliktas nuošalyje, nors, žinoma, jam buvo skiriamas kur kas mažesnis dėmesys. Nors amžininkai aiškiai suvokė žmonos-motinos vietą šeimoje. A. Winiarzas, aptardamas XVIII–XIX a. motinų vaidmenį didikų ir bajorų šeimose, akcentuoja kelis dalykus: pirma, vienareikšmiškai pabrėžia motinų įtaką pilietiniam vaikų auklėjimui; antra, pastebi, jog ir aptariamam laikotarpiu ankstyviausiam gyvenimo etape – nuo gimimo iki 7–8 metų amžiaus – vaikai praleisdavo su motinomis stebėtinai mažai laiko ir motinos menkai domėjosi, kaip sekasi jų palikuonims, visą rūpestį kasdieniais jų poreikiais patikėdamos žindyvėms bei auklėms, o kai kuriais atvejais apskritai išsiųsdavo vaikus į atokesnes valdas arba į senelių ar bevaikių giminaičių namus; trečia, pripažįsta, jog šaltiniai liudija motinas kur kas dažniau negi tėvai sekus vaikų pažangą moksle – tačiau tai nepakeisdavo emocinių vaikų ir motinos santykių⁶⁸, – teigia autorius.

Grįžtant prie klausimo apie mergaičių ugdymą, XVIII a. antrojoje pusėje imta naujoje šviesoje plėtoti senoji nuostata, jog abu tėvai turi dalyvauti jiems ugdant vaikus, tačiau jų vaidmuo šiame procese – skirtingas. Imta kalbėti, jog tėvas privalo vienodai rūpintis tiek sūnų, tiek dukterų auklėjimu. Vis dėlto jam numatytas visos palikuonių ugdymo sistemos nuostatų „formuotojo“ vaidmuo. Padėdamas žmonai kasdieniuose vaikų auklėjimo rūpesčiuose, tėvas turėjo sekti bendrą ugdymo proceso eigą. Paradoksalu, kad prarasdamas dalį *pater familias* autoriteto ir vienvaldiškumo, tėvas šiame procese tapo artimesnis vaikams, neretai užmegzdamas su jais artimesnį kontaktą⁶⁹. A. K. Čartoriskis savo *Laiške apie mergaičių lavinimą* peikia tėvus, atsiribojančius nuo dukterų lavinimo ir paliekančius tai žmonai. Išties vyrams nereikia kištis į smulkius mergaičių auginimo klausimus, tačiau privalo domėtis ir sekti bendrąją edukaciją, kad būtų paisoma bendrų merginų auklėjimo dalykų, sako autorius⁷⁰.

Drauge pabrėžiama vis auganti motinos įtaka, kurios svarba buvo ypatinga tuo, kad, daugiausiai laiko praleisdama su vaikais ankstyviausiam jų gyvenimo etape, ji galėjo itin lengvai įdiegti tinkamas tiesas, kuriomis vaikas vadovausis visą gyvenimą, kadangi „vaikiškas amžius nekaltas ir iš jo kaip minkšto vaško galima nulipdyti,

67 Adam Kazimierz Czartoryski, Listy Pana Doszwiaeczyńskiego, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, p. 331.

68 Adam Winiarz, Rola i znaczenie matki w polskiej rodzinie magnackiej i szlacheckiej w XVIII–XIX wieku. Ciągłość i zmiana, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze*, p. 63–67. Panašias nuostatas egzistavus tvirtina ir Krystyna Wróbel-Lipowa, nors savo straipsnyje stengiasi pateikti ir šiltus tėvų bei vaikų santykius atspindinčių pavyzdžių, žr. Krystyna Wróbel-Lipowa, *op. cit.*, p. 49–56.

69 Adam Winiarz, Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918), p. 101.

70 Adam Kazimierz Czartoryski, Listy J. P. Doszwiaeczyńskiego, p. 332, 338–339.

suformuoti ką nori ir kaip nori, sudėlioti kuo puikiausią gerų papročių ir Dievo baimės įdağą. Tačiau jei to nebus padaryta iškart, vaikystės ir kūdikystės metais, jei tuo metu viršų paims tėvų pataikavimas ir mylavimai, kita pasaulio tuštybė, vėliau net pačių geriausių mokytojų didžiausios pastangos arba bus visiškai bevaisės, arba kažką pažadins tik po ilgų sunkumų. Tai įrodo, kaip dažnai nusideda ir savo vaikų sieloms kenkia tėvai, kurie nuo mažų dienų neskiepija tinkamų papročių⁷¹.

Nors formuojant mergaičių ugdymo nuostatas pirmoje vietoje neabejotinai dominuoja šeima, kurioje privalomas motinos pavyzdys ir pagarba tėvui, samprata apie motinų vaidmenį pilietinio auklėjimo srityje ypač išaugo. Buvo atkreiptas dėmesys ne tik į rekomendacijas motinoms, bet ir į poreikį jaunas mergaites šviesti šia kryptimi. Tarp Edukacinės komisijos narių aiškiausiai savo nuomonę šiuo klausimu, kaip jau buvo minėta, išsakė A. K. Čartoriskis (gali būti, kad paveiktas F. Fénelono darbo apie merginų auklėjimą), be kita ko, Edukacinės komisijos pavedimu turėjęs parengti mergaičių ugdymo nurodymus – tam jis skyrė visą atskirą „laišką“. Daugiausiai vietos jame užima ligtolinės padėties kritika: autorius peikė moterų abejingumą tragiškiausių tautos nelaimių akivaizdoje, jų perdėtą palankumą išdavikams ir pasidavėliams, jų – kaip žmonių ir motinų – atsakomybės stoką: „Kas dabar susipranta auklėti dukras būti geromis žmonomis, motinomis, šeiminkėmis, pilietėmis? Todėl pirmosios trys priedermės joms rodosi varginančios, o ketvirtosios ne tik didžioji dauguma moterų nesuvokia kaip pareigos, bet ir visų pajuokos susilaukia tokia [moteris], kuri sumanytų tokios minties laikytis. Iš tokių šią šventą priedermę užmiršusių tėvų kartos ir yra kilusios motinos, kurių sūnūs neša Lenkijai gėdą ir nelaimės.“⁷²

Nors A. K. Čartoriskio pasiūlyta programa buvo visai kukli, kai kurių tyrinėtojų nuomone, būtent jis padėjo patriotinių nuostatų diegimo moterims pamatus⁷³. Pasirėmęs J. A. Komenskio, F. Fénelono, J. Locke'o, J.-J. Rousseau mintimis, jis pabrėžė būtinybę merginoms gerai mokėti gimtąją kalbą, laikytis išmintingo nedavatkiško pamaldumo, tvirtų moralės nuostatų: „Vyrų pareiga yra veikti aktyviai ir garbingai, moterų – raginti, dorybinguosius aukštinti, išsigimėliais bjaurėtis.“⁷⁴

Motinos buvo raginamos dukterims savo pavyzdžiu parodyti, jog jų pareigos – ir švenčiausios, ir labiausiai varginančios drauge. Daugiausiai priekaištų susilaukdamo moterys, kurios mažai laiko praleisdavo su dukterimis (ir vaikais apskritai) ir, aplaidžiai žiūrėdamos į jų ugdymą bei auklėjimą, neišugdydavo tinkamų būsimųjų žmonių, motinų ir piliečių⁷⁵. Kitas labai skatintas motinų bruožas buvo darbštumas, kadangi toks teigiamas pavyzdys turėjo daryti įtaką dukterų moralei ir suformuoti

71 Adam Abramowicz, Kazania niedzielne, p. 409.

72 Adam Kazimierz Czartoryski, Listy J. P. Doszwiaeczyńskiego, p. 321.

73 Adam Winiarz, Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918), p. 51–90.

74 Adam Czartoryski, Listy J. P. Doszwiaeczyńskiego, p. 327.

75 *Ibid.*, p. 328–330.

kasdieniame gyvenime pravarčius įgūdžius: gebėjimą vesti „namų ūkį“, mokėti rankdarbių, voktis kasdieniuose namų darbuose, tvarkyti sąskaitas, bendrauti su tarnais ir pan. A. K. Čartoriskio nuomone, tinkamai išauklėta mergina tampa gera žmona, kuri yra visų vyro rūpesčių bendrininkė: „Dukterys motiną mato labai retai. O net jei ir matytų kasdien – maža joms iš to naudos. Iš jos [motinos] lūpų veikiausiai niekad neišgirs, jog nuo jaunumės turi ugdytis tuos bruožus ir tas žinias, kurios atėjus laikui pavers jas geromis žmonomis, motinomis, pilietėmis, šeiminkėmis; kad gera žmona yra visų sutuoktinių poroje kylančių rūpesčių bendrininkė, kad su vyru turi dalytis namų ūkio našta, kad ne bambėjimu, o nuosaikumu ir geru vadovavimu tvarkomas namų ūkis, kad norint turėti, reikia tinkamai mokytis vesti sąskaitas, voktis sąrašuose, gaudytis kainose, kad labiau už viską reikia vengti skolų, vengti pataikauti kiekvienam menkiausiai pernelyg brangiai kainuojančiam [savo] įgeidžiui; reikia suvokti, jog norint būti dosniam, reikia būti taupiam. [...] Juk iš sūnų tėvynei [motinos] turi parengti kuo naudingiausias piliečius, o iš dukterų – tinkamas ir gebančias piliečių ugdytojas.“⁷⁶

Amžininkų nuomone, tokių įgūdžių negali suteikti jokia mokykla ir jokie mokytojai – tik išmintinga motina, net jei pati neragavusi jokio mokslo. Tuometinė periodika rašė: „Nors bajorės neišję jokių mokslų bei kaimo mokyklos ir nesusipažinę su aukštuomenės gyvenimu, vos tesiorientuoja savojoje parapijoje, o geba ir tinkamai pakalbėti, rašyti, išmintingai viską apsvarsto, pagirtinai vadovauja namams ir neretai šiame reikale lenkia savuosius sutuoktinius.“⁷⁷

Reikia sutikti, kad tėvų padėtis nebuvo paprasta: pasipylus gausiems patarimams apie vaikų ugdymą ne vienam susisuko galva – juk jie buvo tokie skirtingi. Štai prancūzas F. Henry, kurio darbas *Nauki dogmatyczne i moralne o czterech częściach Katechizma Chreścianskiego* buvo išleistas 1783 m. Vilniuje, autoritetingai teigė, jog mokant vaikus „reikia juos klausinėti Katekizmo ir mokyti atsakymų nuosekliai vieno po kito, kiek galės įsiminti, neskubinant ir nesirūpinant, ar supranta, ar ne, nes atėjus laikui Viešpats Dievas pasirūpins, kad suprastų“⁷⁸. O vietos autorius, Karkažiškių klebonas Juozapas Legavičius, išleidęs darbą apie sutuoktinių santykius ir vaikų ugdymą namuose, ne mažiau primygtinai siūlė tėvams mokyti vaikus neįkyriai ir nerėkiant, nuosaikiai, vieną ir tą patį dalyką kartojant daug kartų, palaukiant, kol supras, ir tik po to imtis naujo. Beprasmiška išmokyti tik žodžių be turinio, nors šita mokymo yda būdinga beveik visiems tėvams, teigė autorius⁷⁹.

Apskritai J. Legavičius yra tarp tų retų autorių, kurie požiūrių į vaikus itin priartėja prie Vakarų Europoje sklidusių rekomendacijų⁸⁰ ir skatina įžvelgti vaikuose

76 *Ibid.*, p. 329.

77 *Monitor*, 1777 m. balandžio 26 d., Nr. 38.

78 Piotr Józef Henry, *Nauki dogmatyczne i moralne*, p. 121.

79 Józef Legowicz, *Stan małżeński czyli prawidła szczęśliwego między małzonkami pozycja y porządnego a chreścianskiego wychowania dzieciak [...]*, Wilno, 1787, p. 191.

80 Plg. Marcel Grandière, *Quelques observations sur l'enfant au XVIIIe siècle*, p. 54–55.

slypintį gyvenimo džiaugsmą, įgimtą linksmumą ir betarpiškai visu tuo dalytis, bent trumpam pamirštant rūgščią miną ir slegiančias pareigas: „Daugelio vaikų nekenksmingų klaidelių tėvai gali tarsi nematyti ir nekreipti į jas dėmesio, dėl jų pernelyg griežtai nedrausti. Tik tarsi tarp kitko priminti ir pamokyti [...]. Mokant vaikus nereikia jų versti ir spausti, o elgtis tarsi su jais žaistume [...]. Džiaugsmingumas ir linksmumas vaikams yra geriausias vaistas nuo nevirškinimo – ypač tiems, kurie nuolatos sėdi arba yra baikštūs [...]. Kūrėjas suteikė jiems linksmumą ir didį norą žaisti, bėgioti ir šėlti [...], tad tik tas yra tikrasis tėvas, kuris lavina savo vaikus linksmai ir mielai, diegia jiems dorybės meilę ir leidžia ją patirti, nes linksmumas atitolina visas ligas.“⁸¹ Tačiau net ir šis, regis, jautriai laikotarpio pokyčius užčiuopiantis autorius neišvengia keletą šimtmečių dominavusio griežto vaikų auklėjimo modelio įtakos, neeliminuoja fizinių bausmių, kurias atskirais atvejais primygtinai nurodo naudoti vaikams nuo trejų metų, kadangi, jo nuomone, būtent tokio amžiaus vaikai jau yra sąmoningi⁸².

Visas anksčiau aptartas rekomendacijas tėvams įgyvendinti buvo nelengva tiek dėl sudėtingos politinės krašto padėties, tiek dėl ekonominių nepriteklių, tiek dėl gana žemo pedagoginių žinių lygio. Trūkumus pastarojoje srityje tėvai paprastai užpildydavo remdamiesi tradicijomis ir savosios vaikystės patyrimais, rėmėsi kiekvienai šeimai būdinga savita vertybių sistema, kurią formavo religija, tradicijos, padėtis visuomenėje, lėmusi ir vaiko socializacijos būdus bei priemones. Savo ruožtu tėvų priimtos vertybės lemdavo ir vaikų aspiracijas bei jų nuostatas suaugus. Neišvengiamą vaidmenį ugdant namuose ir tėvų bei vaikų santykiuose turėjo ketvirtasis Dekalogo priesakas.

Glaustai apžvelgus ugdymo šeimoje temą sudėtinga ne tik išsamiai atsakyti į kylančius klausimus, bet ir pateikti apibendrinimus. Vis dėlto galima atkreipti dėmesį į keletą tendencijų. Tarp ugdymo šeimoje klausimų aktualiausios ir dažniausiai nagrinėjamos aptariamojo laikotarpio raštijoje temos buvo religinio ir pilietinio auklėjimo bei atsakingo tėvų požiūrio į vaikų ugdymą plačiąja prasme. Dalis autorių buvo susipažinę su naujausiomis Apšvietos pedagoginės minties tendencijomis, savo darbuose jie stengiasi pritaikyti naujus metodus esamai krašto situacijai. Vis dėlto nors akivaizdu, kad amžininkai buvo pribrendę permainoms, tačiau ne visada žinojo, kaip tai įgyvendinti praktiškai. Reikia atkreipti dėmesį, kad nagrinėjant XVIII a. antrosios pusės raštiją ugdymo namuose klausimais ir lyginant netgi pačių radikaliesių konservatorių nuostatas apie vaikų ugdymą su pačių drąsiausių reformatorių skelbtomis tos pačios srities idėjomis galima pastebėti, jog juos jungia nemažai panašumų. Tai mums kalba apie lėtą ir komplikuoatą kultūros permainų procesą, vykusį Abiejų Tautų Respublikoje XVIII a. antrojoje pusėje.

81 *Ibid.*, p. 174–176

82 *Ibid.*, p. 181–182.

Tačiau tai nebuvo išskirtinis Abiejų Tautų Respublikos bruožas. Uždegančios naujovės, neatsiejamos nuo *l'esprit du siècle*, siekiosios sugriauti įsisenėjusius prietarus ir nuobodžią rutiną, Vakarų Europoje taip pat nelengvai skynėsi kelią kasdieniame gyvenime ir ne visada rasdavo realų pritaikymą ugdant jaunuomenę. J.-J. Rousseau nupieštas *l'enfant de la nature* taip ir liko autorius svajone, iliuzija, niekada neįsikūnijusia realybeje. Joje, kaip ir daugelyje amžininkų darbų, vaikas tebeliko paklusnus suaugusiųjų sprendimams. Paradoksas buvo tai, kad tapęs visuotinio susidomėjimo objektu, pasidarė tik dar labiau priklausomas nuo suaugusiųjų, tėvų ir pedagogų, dabar itin uoliai besidarbavusių jaunuomenės „formavimo“ baruose, valios bei lūkesčių. Turėjo ugdyti savo charakterį, kontroliuoti kiekvieną gestą. Buvo paliktas pats sau, kad save pažintų, taptų savo jausmų ir emocijų valdovu, savo kūno šeimininku: kukliu, nuosaikiu, susivaldančiu, atkakliu, išmintingu ir taktišku. Visa tai leido jam būti socialiam, tačiau iš tiesų neturėjo nieko bendra su vaikų išlaisvinimu, o viso labo atitiko ugdymo metodų racionalizacijos idėją.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Abramowicz Adam, *Kazania niedzielne [...] Józefowi Sapieżie... ofiarowane*, Wilno: SJ, 1753.
- Chapelle Du Puy La, *Instruction d'un père à son fils sur la manière de se conduire dans le monde*, Paris: J. Estienne, 1730.
- Director duchowny w sprawie zbawienia potrzebne nauki czytającym dla oświecenia sumnienia i bezpieczney w drodze do błogosławioney wieczności postępowania krótko podający*, Wilno, 1767.
- Gajdziński Marcin, *Kazania na niedziele od Zielonych Świątek aż do Adwentu nauki moralne w sobie zawierające [...]*, Wilno: w drukarni xx. Bazylionów, 1792.
- Gordon Lev Semenovitch, Gabriel-François Coyer et son oeuvre en Russie, in: *Revue des études slaves*, 1963, t. 42, fasc. 1–4, p. 67–82.
- Grandière Marcel, *Quelques observations sur l'enfant au XVIIIe siècle*, in: *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, 1980, t. 87, Nr. 1, p. 51–63.
- Henry Piotr Józef, *Nauki dogmatyczne i moralne o czterech częściach Katechizmu Chrześcijańskiego... ku wygodzie plebanów, oraz innego duchowieństwa po parafiach mieszkającego [...]*, Wilno: SJ, 1783, t. 1–4.
- Katechizm krotki zawierający w sobie nauki cztery naypotrzebnieysze o fundamentach wiary, o pokucie, o komunii, i o powinnościach chrześcijańskich dla nauki prostaczków pod czas spowiedzi Wielkonocney służący. Przez jednego plebana diecezji Wileńskiej do druku podany*, Wilno: Academiae, 1762.
- Kollątaj Hugo, *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)*, oprac. J. Hulewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953.
- Lambert, Anne-Thérèse de Marguenat de Courcelles, marquise de, *Avis d'une mère à son fils*, Paris: F. Louis, 1804.
- Legowicz Józef, *Stan małżeński czyli prawidła szczęśliwego między małżonkami pożycia y porządnego a chrześcijańskiego wychowania dzieciak [...]*, Wilno, 1787.
- Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Popławski Antoni, *Pisma pedagogiczne*, oprac. Stanisław Tync, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957.

- Badyna Piotr, *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.)*, Warszawa: DiG, 2004.
- Bartnicka Kalina, Dziecko w świetle pamiętników i powieści polskiego Oświecenia, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 1992, t. XXXV, p. 37–86.
- Majorek Czesław, Myśl pedagogiczna i praktyka oświatowo-wychowawcza w działalności Towarzystwa do Książ Elementarnych, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 1977, t. 20, p. 21–36.
- Martin Grégoire, *Lettres instructives et curieuses sur l'instruction de la jeunesse*, Paris: chez Musier père, 1760.
- Parry Geraint, Education and the Reproduction of the Enlightenment, in: *The Enlightenment World*, ed. M. Fitzpatrick, P. J. Ch. Knellwolf, I. McCalman, London: Routledge, 2004, p. 217–234.
- Reinhard Wolfgang, *Życie po europejsku. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- Rivière Henri-François La, *Avis d'un oncle à son neveu*, Paris: Jean-Baptiste Delespine, 1731.
- Rolnik Dariusz, *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiętnikach polskich*, Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2011.
- Sarcevičienė Jolita, „Nie mogą ich świętobliwie wychowywać, jeśli onych nie gromią”: relacje rodziców i dzieci w piśmiennictwie XVIII wieku, in: *W kręgu rodziny epok dawnych. Dzieciństwo*, red. Bożena Popiołek, Warszawa: DiG, 2013, p. 397–414.
- Stępień Roman, Rola rodziców w wychowaniu dzieci na podstawie poglądów pedagogicznych ks. Antoniego Popławskiego, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, pod red. K. Jakubiaka, Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995, p. 46–54.
- Stępień Roman, *Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994.
- Szybiak Irena, O rodzicielskich zaletach i wadach w oświeceniowej polskiej publicystyce edukacyjnej, in: *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XIX wieku*, red. Krzysztof Jakubiak, Adam Winiarz, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2004, p. 35–45.
- Winiarz Adam, Czynniki determinujące proces wychowania w rodzinie polskiej doby niewoli narodowej (1795–1918), in: *Wychowanie w rodzinie polskiej odschylku XVIII po połowy XX wieku*, pod. red. Krzysztofa Jakubiaka i Adama Winiarza, Bydgoszcz: Wydaw. Uczelniane WSP, 2000, p. 51–102.
- Winiarz Adam, Rola i znaczenie matki w polskiej rodzinie magnackiej i szlacheckiej w XVIII–XIX wieku: ciągłość i zmiana, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, pod red. K. Jakubiaka, Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995, p. 61–72.
- Wróbel-Lipowa Krystyna, Dziecko w polskiej rodzinie ziemiańskiej w XVIII wieku, in: *Res Historica*, t. 23, 2006, p. 49–57.
- Żołądź-Strzelczyk Dorota, Małe dziecko w rodzinie ziemiańskiej na przełomie XVIII i XIX wieku, *Wychowanie w rodzinie polskiej odschylku XVIII po połowy XX wieku*, pod. red. Krzysztofa Jakubiaka i Adama Winiarza, Bydgoszcz: Wydaw. Uczelniane WSP, 2000, p. 103–112.

PARENTS, CHILDREN AND HOME SCHOOLING IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

JOLITA SARCEVIČIENĖ

There were different views on education of youth at the time. For some it was a way to “reproduce” society, partly maintaining the social order and also indoctrinating upcoming generations, for others it was means for moral reconstruction when the new generations are called to correct mistakes of previous generations. In the Commonwealth of Both Nations, just like in other Western European countries, changes in pedagogical concepts were closely related to both spread of the new ideas of the Enlightenment and to the amplifying understanding that political reforms in life of the nation are inevitable.

This article analyses information found in various writings in the period of the Enlightenment (projects presented to the Educational Commission, publicist literature, collections of sermons, memoirs, etc.) on some elements of home schooling and on participation of parents, their influence and significance in the process of educating future citizens and inhabitants of the state. Models of parent-child relationships are analysed as well as family and parent influence in the process of education and socialization, also norms of religious and civil education. The article attempts presenting these questions in the wider context of pedagogical ideas of the 18th century Western Europe.

The idea that the family is the most important place of educating a child was never questioned. People believed that education of their children was almost the most important duty of a parent whereas the period of childhood, when most of the time was spent with parents, was considered to be the best time for learning. The level of pedagogical culture of parents was best revealed in their relationships with children, shaped by family traditions, general atmosphere at home and personal childhood experiences. The sources show that a lot of attention was dedicated to the question of pedagogical education of parents: it was clear that in order to change existing situation the attitudes of parents had to change first, including understanding of their role in the process of education of children. Along with a dose of criticism parents also received comprehensive recommendations on how to correct their mistakes in the process of child education or how to avoid them in the first place. One can also notice how a general portrait of an attentive mother is being blueprinted.

Among issues of home schooling the most relevant and most discussed topics in the literature of the time was religious and civil education and responsibilities

of parents in the general education of children. Some authors were familiar with the most recent tendencies of pedagogical thinking of the Enlightenment, they tried applying new methods in the current situation of the land. However, even though it was obvious that people were ready for changes more often than not they simply did not know how to implement them. It is not difficult to notice in the research of the late 18th century literature on home education that both most radically conservative and the boldest reformers were comparatively similar in their ideas in certain areas of child education. This speaks to the slow and complicated process of cultural changes in the Commonwealth of Both Nations in the second half of the 18th century.

Keywords: education, family, parent-child relationships, pedagogy, the 18th century, the Enlightenment, the Educational Commission.